

СИСТЕМА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ПРИ ПОБУДОВІ ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

SYSTEM OF VALUE ORIENTATIONS IN BUILDING LIFE PERSPECTIVES AT YOUTH

У статті розглядається проблема пізнання психологічних особливостей юнацького віку, пов'язаних із життєвим самовизначенням і побудовою життєвих перспектив, що є досить актуальною для теорії і практики сучасної психології. Викладаються теоретичні основи дослідження – роботи вчених, які вивчали психологічні особливості юнацького віку, пов'язані із життєвим самовизначенням і побудовою життєвих перспектив. Проведене автором опитування 150 підлітків обох статей (75 хлопчиків і 75 дівчаток), учнів коледжу економіки та соціальної роботи ОНУ ім. І.І. Мечникова віком 15–16 років, про наявність ціннісних орієнтацій, їх особливості й умови формування просоціальних ціннісних орієнтацій. Теоретико-емпіричне дослідження ціннісних орієнтацій та особливостей особистості старших підлітків показало існування значущих зв'язків між показниками ціннісних орієнтацій і типів акцентуацій характеру. Створено програму проведення емпіричного дослідження. Визначено репрезентативну вибірку випробовуваних, відібрано конкретні психологічні методики, спрямовані на діагностику досліджуваних показників, а також математико-статистичні процедури обробки діагностичних даних. Проведено аналіз отриманих емпіричних даних, сформульовано окремі й загальні висновки за результатами дослідження, основні положення результатів емпіричного дослідження ввійшли до психолого-педагогічних рекомендацій щодо формування просоціальних ціннісних орієнтацій у юнацькому віці. Виявлено й уточнено рейтинг ціннісних орієнтацій старших підлітків, а також їх вікові та гендерні відмінності. Так, для всіх сучасних підлітків 15–16 років найбільш значущими та доступними орієнтаційним цінностями є такі: «Щасливе сімейне життя», «Наявність хороших і вірних друзів», «Любов», «Здоров'я» та «Матеріально забезпечене життя». Водночас найменш привабливими є такі найважливіші соціально-значущі цінностями, як «Краса природи і мистецтва», «Творчість», «Активна, діяльне життя», «Пізнання». В умовах розглянутого нами безкризового періоду 15–16 років відзначається нівелювання соціально-значущих цінностей, які посилюються об'єктивною історичною орієнтацією суспільства на формування індивідуалістичної спрямованості.

Ключові слова: юнацький вік, система, ціннісні орієнтації, життєва перспектива,

життєве самовизначення, життєва перспектива.

The article considers the problem of cognition of psychological features of adolescence related to life self-determination and construction of life prospects – is quite relevant for the theory and practice of modern psychology. Theoretical bases of research are set out – works of scientists who investigated psychological features of youth connected with vital self-determination and construction of life prospects. The author conducted a survey of 150 adolescents of both sexes (75 boys and 75 girls), students of the College of Economics and Social Work of ONU named after I.I. Mechnikov aged 15–16 years on the presence of value orientations, their features and conditions of formation of prosocial value orientations. Theoretical and empirical study of value orientations and personality traits of older adolescents has shown the existence of significant links between indicators of value orientations and types of character accentuations. An empirical research program has been created. A representative sample of subjects was determined, specific psychological techniques aimed at diagnosing the studied indicators were selected, as well as mathematical and statistical procedures for processing diagnostic data were selected. The analysis of the received empirical data is carried out, private and general conclusions on results of research are formulated, the basic positions of results of empirical research are included in psychological and pedagogical recommendations concerning formation of prosocial value orientations at youth. The rating of value orientations of older adolescents, as well as their age and gender differences have been identified and clarified. Thus, for all modern adolescents aged 15–16, the most significant and accessible orientation values are: "Happy family life", "Having good and faithful friends", "Love", "Health" and "Wealthy life". At the same time, the most important are the most important socially significant values, such as "Beauty of nature and art", "Creativity", "Active, active life", "Cognition". In the conditions of the crisis-free period of 15–16 years considered by us, the leveling of socially significant values is noted, which are amplified by the objective historical orientation of the society on the formation of individualistic orientation.

Key words: adolescence, value orientation system, life perspective, life self-determination, life perspective.

УДК 316.061.213(477.72)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.19.35>

Юнг Н.В.

к.психол.н.,
доцент кафедри практичної
та клінічної психології
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова

Розенберг І.Л.

старший викладач кафедри фізкультури
і спорту
Одеський національний морський
університет

Калашник С.Г.

магістр кафедри практичної
та клінічної психології
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова

Постановка проблеми. Проблема пізнання психологічних особливостей юнацького віку, пов'язаних із життєвим самовизначенням і побудовою життєвих перспектив, є досить актуальною для теорії і практики сучасної психології. Значимість цінностей

у житті особистості та суспільства усвідомлена ще за часів античності. Сократ розглядав цінності з погляду істини та помилки. У бесідах і дискусіях з учнями він шукав відповідь на запитання: що таке справедливість, краса, добро. При цьому він не сумнівався,

що знання доброчесності – неодмінна умова добродійного життя, отже, у процесі пізнання необхідно відрізнити істину від помилок. Уже в античній філософії складаються теоретико-ціннісні концепції. Давньогрецькі мислителі дійшли розуміння того, що існує єдиний ціннісний початок, який об'єднує поняття доброго, прекрасного, справжнього. У Платона в якості такого початку виступає «благо», яке є інтегрованим поняттям краси, відповідності й істини. Він дає одну з перших аксіологічних класифікацій – ієрархію елементів, складників блага. Аристотель пов'язував прекрасне з доцільністю. У нього будь-яка цінність є цінністю для будь-чого й для будь-кого. Аристотель дає детальну класифікацію благ і при цьому свідомо оперує поняттями «цінності» та пов'язаними з ними «що ціниться» й «цінне». Саме він передбачив розділення цінностей на фінальні та інструментальні, матеріальні та духовні (доброта, здоров'я та краса, влада, багатство, шана). При цьому благо, що знаходиться в душі, найвище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасна психологія за допомогою поняття «цінності» й «ціннісні орієнтації» намагається описати механізми поведінки та діяльності людини. Система цінностей слугує ефективним соціальним регулятором. У ній зафіксовано критерії соціально визнаного та схваленого в цьому суспільстві, яке виражається в системі норм, інститутів, стереотипів поведінки тощо. Засвоєння цих критеріїв на рівні структури особистості становить необхідну основу формування особистості й підтримку нормативного порядку в суспільстві. У психології ціннісні стосунки розглядаються як елементи індивідуальної свідомості, компоненти психологічної структури особистості, підкреслюється особлива роль ціннісних стосунків у мотиваційному механізмі особистості. Найважливішим елементом ціннісних стосунків у суспільстві є система ціннісних орієнтацій особистості. Ціннісні орієнтації особистості є найважливішими елементами внутрішньої структури особистості, що закріплені життєвим досвідом індивіду та що поділяють значне від незначного й неістотне для нього. Система ціннісних орієнтацій створює змістову сторону спрямованості особистості та виражає внутрішню основу її ставлення до дійсності, виступає як індивідуально-психологічні детермінанти становлення особистості свободи разом із такими феноменами, як гнучкість соціальної поведінки, адекватне розуміння власних відчуттів і потреб, наявність установки на позитивну оцінку незнайомої людини, виражений творчий потенціал тощо.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути проблему пізнання психологічних особливостей юнацького віку, пов'язаних із

життєвим самовизначенням і побудовою життєвих перспектив, викласти теоретичні основи дослідження – роботи вчених, які вивчали психологічні особливості юнацького віку, пов'язані із життєвим самовизначенням і побудовою життєвих перспектив.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо найбільш поширену класифікацію ціннісних орієнтацій і ціннісних стосунків. Класифікації цінностей будуються за багатьма основами, причому одна й та ж цінність може опинитися в різних класифікаційних групах. Ознаками або основами можуть бути генетична, соціальна, культурно-історична, ознака реальності, локалізації, діяльності, стійкості й ситуативності, емоційно-оцінкова ознака тощо. Розглянемо деякі з них детальніше. За генетичною ознакою цінності можна поділити на первинні та вторинні. Первинні (вітальні) цінності – безпека, злагода, комфорт тощо – витікають із природжених потреб. Вторинні цінності формуються в онтогенезі й становлять більшість у всій сукупності цінностей людини. У процесі соціалізації виникають інтеракційні, соціалізовані, життєво-сміслові цінності, які також можна покласти в основу дослідження цінностей особистості. Залежно від функцій у структурі діяльності цінності підрозділяють традиційно на термінальні (цілі) та інструментальні (засоби). Така класифікація запропонована М. Рокичем. Із функціонального погляду інструментальні цінності необхідні для досягнення мети як критерії, стандарти, норми поведінки, дій, а також припустимих засобів її досягнення. Через емоційну привабливість інструментальні цінності в процесі діяльності можуть стати термінальними, тобто засоби переходять у мету діяльності. За ознакою реальності можна виділити дійсні й уявні цінності. Особливу роль показника та носія моральних, трудових, естетичних та інших цінностей, що визначають й історичну, і конкретно-психологічну сутність людини, відіграє вчинок, який цілісно містить основні форми прояву активності людини. Природа людського вчинку, відзначав С.Л. Рубінштейн, визначається ставленням людини, що становить її внутрішній зміст і що виражається її мотивами й цілями (під внутрішнім змістом він розумів передусім ставлення до об'єкта). Отже, дії та вчинки, зумовлені потребами, мотивами, цілями, – зовнішній прояв внутрішнього (свідомості), такого, що має ціннісну природу (ставлення). Саме вчинок, будучи підставою розумової, душевної й духовної діяльності людини, її моральної творчості, є критерієм соціально-психологічної зрілості особистості. Кажучи про здатність особистості до вчинку, Т.В. Бреус підкреслює, що під нею розуміється насамперед різновид моральної здатності особистості – здатності до діяльності

й міжособових стосунків, відповідних моральних норм; властивості особистості, що визначають просоціальну поведінку за умови знання людиною відповідних норм; такий «ансамбль» індивідуально-психологічних особливостей особистості, які дають їй змогу успішно усвідомлювати, оцінювати моральні категорії, реалізовувати їх у вчинках і в будь-якій діяльності. Особливої ролі набувають ціннісні орієнтації та відносини в процесі соціалізації особистості, коли людиною усвідомлюються й приймаються найбільш загальні сенси життя – цінності особистості. Б.С. Братусь говорить, що оскільки основна площина руху особистості, її розвитку – морально-ціннісна, то цінності особистості можуть бути одним із інтеграційних елементів, що характеризують рівень розвитку особистості, тобто рівень її соціалізації. М. Рокич визначає цінності особистості через позитивні чи негативні абстрактні ідеї, не пов'язані з певним об'єктом чи ситуацією, які виражають людські переконання в необхідних типах поведінки та переважних цілях. Він виходить із того, що число значних і мотивуючих цінностей у людини обмежене. Люди володіють схожими цінностями, але цінності ці мають різну значимість; усі особисті цінності організовані в систему, а витoki людських цінностей просліджуються в культурі, суспільстві, соціальних інститутах особистості. У диспозиційній теорії особистості Г. Олпорта цінності представлені як риси особистості глибшого рівня, ніж ті, які можна спостерігати безпосередньо в поведінці та діяльності. Спираючись на роботи Е. Шпрангера, який вивів шість основних типів цінностей, властивих різною мірою всім людям, Г. Олпорт описав риси як надзвичайно складний складник особистості – цінність, і перерахував їх: теоретичні, економічні, естетичні, соціальні, політичні, релігійні цінності.

Унаслідок серйозних соціально-політичних, економічних перетворень, що відбуваються в сучасній Україні, ціннісні орієнтації громадян – один із особистих феноменів, який переживає найбільш «серйозні переважання». Так, у роботах А. Ручки підкреслюється тісний зв'язок ціннісних орієнтацій громадян України та політико-ідеологічних пріоритетів. Очевидно, що багатолітні матеріальні проблеми, порушення духовно-психологічної рівноваги призвели до якісних змін у ціннісних орієнтаціях українців. Якщо колишня система цінностей не забезпечувала ефективного виживання, а вплинути на соціально-політичні й економічні процеси, що відбуваються, люди були не в змозі, то єдиною адекватною реакцією, як відзначає Є.В. Лисеєнко, могло бути прагнення змінити самих себе, свої уявлення про принципи та цінності сучасного життя. Як відмічено вище, ціннісні орієнтації не виникають будь-звідки. У будь-якому суспільстві

вони є об'єктом виховання, цілеспрямованого впливу. Ось чому особливого значення набуває проблема дослідження ціннісних орієнтацій у підлітковому віці. Як показує дійсність, підлітки міняються швидше, ніж наші уявлення про них. Динаміка зміни свідомості підлітків – суттєва характеристика цього віку. Дослідження ціннісних орієнтацій в онтогенезі залежно від особливості особистості та статті виявляє динаміку цінностей у пубертатному періоді: для дівчаток є найбільш значними цінності афіліації, довірливих стосунків, традиційні термінальні цінності; хлопчики віддають перевагу інструментальним цінностям, що відповідає прагненню до самореалізації.

На нашу думку, саме спроба ретроспективного аналізу дає змогу дослідникові побачити динаміку ускладнення всієї системи стосунків підлітків, їхнього прагнення «приспосувати» себе до багатьох сфер життя, сформувані оцінкове ставлення до них і зрозуміти, чому діти більше схожі на свій час, ніж на своїх батьків.

За останні десятиліття у зв'язку зі змінами умов життя особливої гостроти набувають проблеми дорослішання молоді, які пов'язані з побудовою юнаками та дівчатами своєї життєвої перспективи, співвідношеннями бажаного й суб'єктивного оцінюваного можливого. У психології під життєвою перспективою розуміють цілісну картину майбутнього в складному, суперечливому взаємозв'язку програмуємих і очікуваних подій, від яких, на думку індивіда, залежить його соціальна цінність і сенс життя. Змістову сторону життєвої перспективи становить система ціннісних орієнтацій. Висловлюючи особистісну значимість тих чи інших сфер життя й розкриваючи мотиваційно-потребну сферу особистості, ціннісні орієнтації визначають основні мотиви устремління й поведінки індивіда, впливаючи на всі сфери його життєдіяльності. Побудова в юності своєї життєвої перспективи безпосередньо пов'язана з уявленнями індивіда про доступність тих чи інших цінностей у майбутньому (І.В. Дубровіна, Г.Є. Залеський, І.С. Кон та ін.). Як відзначають у дослідженнях Є.А. Мухаматуліна й С.М. Образлива, якщо оцінка індивідом важливості тієї чи іншої сфери життя не збігається з його уявленням про доступність цієї сфери для себе, то можна говорити про наявність у нього психологічних проблем у цій галузі, причому ці проблеми можуть бути дво-якими: 1) якщо будь-яка життєва сфера має для індивіда більшу цінність, але при цьому він оцінює її як неприпустиму для себе, то можна говорити про наявність внутрішнього психологічного конфлікту: «Я вважаю, що це для мене дуже важливо, життєво необхідно, але при цьому я не можу володіти цим»; 2) якщо будь-яка сфера оцінюється індивідом як дуже доступна, але при цьому зовсім незна-

чна, то має сенс говорити про наявність внутрішнього психологічного вакууму: «Я можу досягти цього в будь-який момент, як тільки побажаю, мені нічого не варто володіти цим, але мені абсолютно не потрібно поспішати». На думку цих авторів, і в першому, і в іншому випадках у індивіда виникають деякі труднощі зі соціальною адаптацією: у першому випадку в нього формується надцінність якоїсь однієї життєвої сфери, власні можливості в досягненні успіхів у цій сфері видаються йому незначними, відповідно, може знижуватися самооцінка й самоповага, а в другому – навпаки, якась життєва сфера зовсім «випадає» з його системи цінностей, нівелюється й перестає відігравати хоча б якусь роль у побудові ним життєвих перспектив і планів. Очевидно, що чим менший буде ступінь розходження між доступним і бажаним для юнаків і дівчат, тим більше їм буде характерна внутрішня гармонія й, відповідно, ступінь соціальної адаптивності. Отже, своєчасне виявлення та вивчення актуальних і болючих для юнаків і дівчат сфер життєдіяльності допоможуть надати їм психологічну допомогу, виробити конкретні програми профілактики та корекції щодо підвищення ступеня соціальної адаптивності.

Особливого значення набуває вивчення ціннісних орієнтацій підлітка в умовах безкризового переходу від старшого підліткового до раннього юнацького віку. На сучасному етапі зовсім по-іншому звучать специфічні підліткові проблеми. Поряд із традиційно «пубертатними проблемами», такими як реакція емансипації, переживання почуття дорослості тощо, сучасна соціальна ситуація розвитку привносить у стійкі психологічні характеристики цього віку нові риси, які в попередні десятиліття об'єктивно виникнути не могли. Зокрема, проблема усвідомлення дитиною небезпечної поведінки, ставлення до ВІЛ/СНІД; коїтальних відносин є одними з актуальних для сучасного підлітка. Ціннісні орієнтації особистості тісно пов'язані із соціально-політичними, соціально-економічними процесами в суспільстві, з духовно-ціннісними кризами в суспільному житті. Розвинені ціннісні орієнтації – основна ознака зрілості особистості, показник міри її соціальності. Це призма сприйняття не тільки зовнішнього, а й внутрішнього світу індивіда зумовлює зв'язок між свідомістю й самосвідомістю. Стійка та несуперечлива система ціннісних орієнтацій у підлітковому віці зумовлює такі найважливіші якості особистості, як цілісність, надійність, здатність до вольових зусиль, активність життєвої позиції. Суперечливість у ціннісних орієнтаціях підлітка породжує непослідовність у поведінці, а нерозвиненість їх – ознака інфантилізму, домінування екстернальності у внутрішній структурі особистості, що особливо помітно в поведінці під-

літків з поведінкою, що відхиляється. Одним із основних критеріїв вихованості особистості, розвитку в неї адекватної системи цінностей є її здатність до здійснення морального вчинку творчого творення людиною свого оточення й себе в ньому.

У роботі використовувалася система методів і процедур отримання даних, які включають теоретичний аналіз літератури з досліджуваної проблематики, методи спостереження, бесіди, тестування, аналіз продуктів діяльності. У методичний комплекс ввійшли опитувальник вивчення ціннісних орієнтацій Є.Б. Фанталової; патохарактерологічний діагностичний опитувальник (ПДО), автор – А.Є. Личко. У дослідженні брали участь понад 150 підлітків обох статей (75 хлопчиків і 75 дівчаток), учнів коледжу економіки та соціальної роботи ОНУ ім. І.І. Мечникова віком 15–16 років. Для кореляційного аналізу використовувався комп'ютерний варіант математико-статистичної програми SPSS – v. 10.

Основні результати, отримані в ході емпіричного дослідження, надано в таблиці 1.

Проведений кореляційний аналіз між показниками ціннісних орієнтацій і типами акцентуації характеру дав нам змогу визначити статистичну залежність і напрям кореляційних зв'язків між цими ознаками. Як видно з таблиці 1, Н0 приймається, Н1 відкидається.

Візуальний аналіз матриці кореляційних зв'язків (див. таблицю 1) дав нам змогу виділити низку цікавих фактів, які потребують подальшого теоретичного осмислення й додаткової експериментальної перевірки.

Оскільки вік наших випробовуваних являє межу між старшим підлітковим і раннім юнацьким віком, то й особливий інтерес для нас мала тимчасова спрямованість основних цінностей. Позитивний кореляційний зв'язок між вираженим циклоїдним типом акцентуації характеру та можливістю розширення своєї освіти і світогляду сьогодні дає нам змогу говорити про перебільшене значення субдепресивної фази в поведінці циклоїдів, що традиційно існує в психології. У постпубертатному періоді, коли основні гормональні зміни, що відбуваються в організмі, завершені, фази піднесення стають тривалішими, що й визначає позитивний зв'язок цього типу характеру з актуальною потребою реального розширення світогляду та навчального рівня.

Саме цим принципом, традиційно названим у психології «тут і зараз», ми пояснюємо негативну кореляцію циклоїдного типу з можливістю творчої діяльності в майбутньому. Істотне перевищення циклоїдних рис над МДЧ забезпечує не футуристичну спрямованість ціннісних компонентів, а актуальну.

Емоційно-лабільний тип показав негативну кореляцію з показником Д7 – наявність гар-

Показники ціннісних орієнтацій	Показники типів акцентуацій						
	A2	A3	A6	A7	A9	A10	A11
Ц4							-60
Ц9	81						
Ц11				-68			
Ц12					-61		
Д1			-62				
Д5				-67			
Д6						69	
Д7		-62				-65	
Д12	-59						

Примітка: 1) $g < 0,01$; 2) акцентуації: А2 – циклоїдний; А3 – лабільний; А6 – психоастенічний; А7 – шизоїдний; А9 – істероїдний; А10 – нестійкий; А11 – конформний; 3) можливість досягнення цінності зараз: Ц4 – краса природи та мистецтва (переживання прекрасного в природі та мистецтві); Ц9 – пізнання (можливість розширення своєї освіти, світогляду); Ц11 – щасливе родинне життя; Ц12 – творчість. Доступність цінності в майбутньому: Д1 – активне, діяльне життя; Д5 – кохання; Д6 – матеріально забезпечене життя; Д7 – наявність гарних і вірних друзів; Д12 – творчість.

них і вірних друзів у майбутньому. Оскільки перепади настрою поєднують циклоїдів із представниками емоційно-лабільного типу, то й відсутність позитивної кореляції типу характеру з футуристичною спрямованістю цієї цінності є для нас фактом прийнятним і з'ясованим (ось чому, повертаючись до початку статті, ми обрали саме другий підхід для дослідження ціннісних орієнтацій). У друзях представники емоційно-лабільного типу шукають передусім (несвідомо) психотерапевта, стосунки емоційних сповідей є досить актуалізованою потребою, тому в представників змішаних типів ці риси розмиті.

Психоастенічний тип показав негативний зв'язок із показником Д1 – значимість активного, діяльного життя в майбутньому (чим менше виражаються психастенічні риси, тим вони сильніше розвиваються іншими сумісними характеристиками, тим більше виявляється футуристичний компонент соціальної активності). Це не є протиріччям, а навіть, навпаки, підкреслює нерішучість, що виявляється в підлітковому віці, і тривожну недовіру психастеніків. Чим більше виражені психастенічні риси в наших випробовуваних, тим менш активним уявляється їм їхнє майбутнє.

Шизоїдний тип як найбільш суперечливий у всій розглянутій типології дає нам негативну кореляцію відразу з двома ціннісними показниками – Ц11 (щасливе родинне життя) і Д5 (роль кохання в їхньому житті в майбутньому). На нашу думку, негативна кореляція між цими показниками підкреслює схильність представників шизоїдного типу саме в цьому віці часто вдаватися до «глухого» психологічного захисту, що виражається в уявному зниженні значимості цих цінностей, які традиційно є найбільш жаданими в цій віковій групі.

Представники істероїдного типу негативно корелюють із показником Д12 – доступність творчості як життєвої цінності в майбутньому. Оскільки основна риса чистих представників цього типу – актуалізоване прагнення бути в центрі уваги зараз і справляти враження саме в цей момент, а також відсутність пролонгованого планування свого життя, то й негативний зв'язок із доступністю цієї цінності в майбутньому є з'ясованим і закономірним.

Нестійкі риси (у своєму просоціальному варіанті) виявилися несподівано інформаційно емними, оскільки показали водночас значимий позитивний зв'язок із Д6 – жагою до матеріально-забезпеченого життя в майбутньому – і негативний зв'язок із Д7 – наявністю гарних і вірних друзів причому природні проблеми з вольовою поведінкою (що закономірно відображає позитивна кореляція) згладжуються за ступенем змішування нестійких рис із емоційно-лабільними, шизоїдними, епілептоїдними.

Та, нарешті, конформні риси показали негативний значимий зв'язок з актуальною цінністю краси природи та мистецтва (Ц4). Цей зв'язок відображає, на нашу думку, вплив сприятливого соціального оточення, у якому традиційні цінності переживання прекрасного в природі та мистецтві є актуалізованими.

Отже, результати пілотажного дослідження дають нам змогу стверджувати, що між типом акцентуації характеру та важливістю й доступністю основних цінностей у сьогоденні та майбутньому є безпосередній і значимий зв'язок.

Знання типології акцентуації характеру підлітків, перевага чистого або змішаного типу дає можливість не тільки розуміти закономірності переважання тієї або іншої цінності в загальній ієрархії, а й наповнити їх змістовно, а також побудувати на цій основі корегувальну роботу.

Висновки з проведеного дослідження.

Незважаючи на гостру актуальність досліджуваного питання та інтерес до нього з боку дослідників і практиків, воно залишається недостатньо розробленим. Проблема психологічних схильностей у поведінці тісно пов'язана з моральною саморегуляцією старших підлітків, які перебувають на недостатньому рівні розвитку, що може зумовлюватися як незавершеністю становлення особистості в цей період, віковими й гендерними особливостями ставлення до навколишнього оточення, так і неефективністю мікросоціального оточення. В умовах розглянутого нами безкризового періоду 15–16 років відзначається нівелювання соціально значущих цінностей, які посилюються об'єктивною історичною орієнтацією суспільства на формування індивідуалістичної спрямованості. Теоретико-емпіричне дослідження ціннісних орієнтацій та особливостей особистості старших підлітків показало існування значущих зв'язків між показниками ціннісних орієнтацій і типів акцентуацій характеру. Створено програму проведення емпіричного дослідження. Визначено репрезентативну вибірку випробовуваних, відібрано конкретні психологічні методики, спрямовані на діагностику досліджуваних показників, а також математико-статистичні процедури обробки діагностичних даних. Проведено аналіз отриманих емпіричних даних, сформульовано окремі й загальні висновки за результатами дослідження, основні положення результатів емпіричного дослідження ввійшли до психолого-педагогічних рекомендацій щодо формування просоціальних ціннісних орієнтацій у юнацькому віці. Виявлено й уточнено рейтинг ціннісних орієнтацій старших підлітків, а також їхні вікові та гендерні відмінності. Так, для всіх сучасних підлітків 15–16 років найбільш значущими й доступними орієнтаційними цінностями є такі: «Щасливе сімейне життя», «Наявність хороших і вірних друзів», «Любов», «Здоров'я» та «Матеріально забезпечене життя». Водночас найменш привабливими є такі найважливіші соціально-значущі цінностями, як «Краса природи і мистецтва», «Творчість», «Активна, діяльне життя», «Пізнання». Виявлено, що рейтинг привабливості та значущості різних цінностей тільки в низці випадків змінюється з віком. Статистично значущі відмінності за t-критерієм Стьюдента виявлено у сферах Ц1 – «Щасливе сімейне життя» ($p \leq 0,05$), Ц3 – «Цікава робота» ($p \leq 0,05$), Ц12 – «Творчість» ($p \leq 0,05$), Д6 – «Матеріально забезпечене життя» ($p \leq 0,05$), Д7 – «Наявність хороших і вірних друзів» ($p \leq 0,05$). З'ясовано, що в гендерних групах статистичний аналіз і t-критерій Стьюдента демонструють відсутність значущих відмінностей за більшістю цінностей. Серед хлопчиків і дівчаток значимо проявилися відмінності лише за таких цінностей: Ц7 і Д7 – «Наявність хороших і вірних друзів» ($p \leq 0,01$); Ц12 і Д12 – «Творчість» ($p \leq 0,05$), Д1 – «Активне, діяльне життя» ($p \leq 0,01$), Д9 – «Пізнання» ($p \leq 0,05$).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бринза І.В. Подростковая тревожность в соотношении с типами семейного воспитания. *Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ : Міленіум, 2002. С. 171–177.
2. Бутузова Л.П. Психологічні особливості особистісних ставлень підлітків до небезпеки ураження ВІЛ статевим шляхом : автореф. дис. ... канд. психол. наук, Одеса, 2004. 20 с.
3. Кон І.С. Психология ранней юности. Москва : Просвещение, 1989.
4. Личко А.Е. Типы акцентуаций характера и психопатий у подростков. Москва : ЭКСМО-Пресс, 1999. 416 с.
5. Лисеенко Е.В. Динамика ценностных ориентаций личности в постсоветской Украине. *Наука і освіта. Спецвипуск «Психологія особистості: досвід минулого – погляд у майбутнє»*. 2004. № 6–7. С. 153–155.